

বিবাহ আৰু পৰিয়াল (Marriage and Family)

৭.১ বিবাহ আৰু পৰিয়াল (Marriage and Family) :

(ক) বিবাহৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকাৰ (Meaning and Types of Marriage)

বিবাহ হ'ল এটা অনুষ্ঠান, যিয়ে পুৰুষ আৰু মহিলাক পাৰিবাৰিক জীৱন আৰম্ভ কৰিবলৈ অনুমতি প্ৰদান কৰে। বিবাহে পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজত এটা সুস্থিৰ সম্বন্ধ স্থাপন কৰি দুয়োৰে মাজত যৌনসম্বন্ধৰ দ্বাৰা সন্তান জন্ম দিয়াৰ অনুমতি প্ৰদান কৰে। এডৱাৰ্ড বেণ্টাৰমাৰ্কে বিবাহৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিছে— 'More or less durable connection between male and female lasting beyond the mere act of propagation till after the birth of offspring.' অৰ্থাৎ 'ই হ'ল পুৰুষ আৰু মহিলাৰ মাজত সন্তান-সন্ততি জন্ম দিয়াৰ পিছতো কম বেছি পৰিমাণে থকা এক স্থায়ী সংযোগ'।

Lurdbergৰ মতে বিবাহ হ'ল '...the rules and regulations which define the rights, duties and privileges of husband and wife, with

respect to each other.'— অর্থাৎ বিবাহ হ'ল কিছুমান নীতি-নিয়ম, য'ত পতি-পত্নীয়ে পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ প্ৰতি থকা স্বত্ব, কৰ্তব্য আৰু সন্মানসহ অধিকাৰ সাব্যস্ত বা পালন কৰিব পাৰে।'

Hurton আৰু Huntৰ মতে 'Marriage is the approved social pattern whereby two or more persons establish a family'— অর্থাৎ 'বিবাহ হ'ল এক স্বীকৃতিপ্ৰাপ্ত সামাজিক আৰ্হি, যাৰ দ্বাৰা দুজন বা ততোধিক ব্যক্তিয়ে এটা পৰিয়াল প্ৰতিষ্ঠা কৰে।'

Anderson আৰু Parkerৰ মতে 'Marriage is the sanctioning by a society of a durable bond between one or more males and one or more females established to permit sexual intercourse for the implied purpose of parenthood'— ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল 'বিবাহৰ জৰিয়তে এজন বা ততোধিক পুৰুষৰ এগৰাকী বা ততোধিক মহিলাৰ লগত স্থায়ী সম্পৰ্ক স্থাপন হয়; এই স্থায়ী সম্পৰ্কত তেওঁলোকে যৌন সংগমৰ জৰিয়তে পিতৃত্ব আৰু মাতৃত্ব অৰ্জন কৰিব পাৰে।'

John Levy আৰু Ruth Munroa-এ কৈছে যে 'প্ৰকৃততে এটা পৰিয়ালত থাকি বসবাস কৰাটোৱেই মানুহ হিচাপে জীয়াই থকাৰ একমাত্ৰ উচিত উপায় আৰু সেইবাবেই বিবাহৰ আৱশ্যক।

সামাজিক বিধি অনুসৰি বিবাহ প্ৰাৰ্থীৰ মাজত বিবাহ হোৱাটোকহে সমাজে পৰিয়াল বুলি গণ্য কৰিব খোজে। বিবাহৰ পিছত পুৰুষ-নাৰী পৰিয়ালত একেলগে থাকে আৰু যৌন আচৰণ, নিয়ন্ত্ৰণ, সন্তান প্ৰজনন আদি সামাজিক কৰ্তব্যসমূহ পালন কৰে। বিবাহ নোহোৱাকৈ সহবাস কৰি থকা ব্যক্তিৰ সমষ্টিক পৰিয়াল বুলি সমাজে গণ্য নকৰে। বিবাহৰ জৰিয়তে জন্ম হোৱা সন্তানকহে সমাজে স্বীকৃতি দিয়ে।

অতি পুৰণিকালৰ পৰাই বিবাহৰ বিভিন্ন পদ্ধতি দেখিবলৈ পোৱা যায়। একেখন সমাজতে বহুধৰণৰ বিবাহপদ্ধতি থাকিব পাৰে। অতীতত হিন্দু সমাজত ব্ৰহ্মবিবাহ, প্ৰজাপতি বিবাহ, আৰ্যবিবাহ, অসুৰবিবাহ, ৰাক্ষস বিবাহ আদি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ বিবাহ প্ৰচলিত আছিল। এই পদ্ধতিসমূহৰ বৈশিষ্ট্যৰ ভিত্তিত ক'ব পাৰি যে বিবাহ এনে এক সামাজিক প্ৰথা যাৰ দ্বাৰা এহাল পুৰুষ-নাৰীয়ে সামাজিক ৰীতি-নীতি অনুযায়ী যৌন সম্পৰ্কৰ বাবে অনুমতি লাভ কৰি সন্তান লাভ কৰিব পাৰে আৰু লগতে পতি-পত্নী তথা পিতৃ-মাতৃ হিচাপে নিজৰ অধিকাৰ লাভ কৰে।

সমাজ পৰিবৰ্তনৰ লগে লগে বিবাহ পদ্ধতিসমূহো সাল-সলনি হোৱা দেখা গৈছে। অতীতত এজন ব্যক্তিয়ে এগৰাকীতকৈ বেছি নাৰীক বিবাহ কৰোৱা দেখা গৈছিল। বৰ্তমান কিন্তু এজন পুৰুষে এগৰাকী নাৰী বিবাহ কৰোৱাহে পৰিলক্ষিত হয়। অৱশ্যে কিছুমান ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম হোৱাও দেখা যায়। উন্নয়নশীল দেশত যৌন সম্পৰ্ক স্থাপনৰ দ্বাৰা সন্তান জন্ম দি লালন-পালন কৰা আৰু পুৰুষানুক্ৰমে সাংস্কৃতিৰ হস্তান্তৰকৰণ আদি হ'ল বিবাহৰ উদ্দেশ্য। প্ৰাচীনকালত আছিল এটি ধৰ্মীয় অনুষ্ঠান, যাৰ জৰিয়তে দুজন ব্যক্তিৰ (নাৰী-পুৰুষ) মিলন হয়। বৰ্তমান আধুনিক সমাজত বিবাহ ধৰ্ম সম্পৰ্কীয় হোৱাৰ উপৰি বিজ্ঞানসন্মত হ'ব লাগিব। এইক্ষেত্ৰত বীতি-নীতিসমূহৰ নবীকৰণ হৈছে আৰু নৈতিক তথা অন্ধবিশ্বাসসমূহ নাইকিয়া হৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে স্বামী-স্ত্ৰীৰ মিলনৰ পাচত কেতিয়াও বিচ্ছেদ হ'ব নালাগে। এই অন্ধবিশ্বাসৰ ফলস্বৰূপই 'সতীদাহ' প্ৰথাৰ প্ৰৱৰ্তন হৈছিল। কিন্তু পৰৱৰ্তীকালত বিভিন্ন অধ্যয়ন আৰু পৰ্যালোচনাৰ জৰিয়তে নীতি-নিয়মৰ ক্ষেত্ৰত কিছু পৰিবৰ্তন আৰু শিথিলতা অনা দেখা গৈছে।

গতিকে দেখা গ'ল আমাৰ সমাজত বিবাহৰ কেইটামান উদ্দেশ্য আছে, যেনে—

- ১। বিবাহৰ যোগেদি নিয়ন্ত্ৰিত আৰু সামাজিকভাৱে স্বীকৃত নিয়মীয়া যৌন সম্পৰ্ক স্থাপন কৰা।
- ২। সন্তান প্ৰজনন, পালন আৰু পৰিয়াল গঠন কৰা।
- ৩। বিবাহৰ দ্বাৰা বিবাহকাৰীজনে পৈতৃক সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী হ'ব পাৰে। বিধি অনুসৰি বিবাহ কৰিবলৈ বিধৱা এগৰাকীও পতিৰ সম্পত্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী হয়।
- ৪। পুৰুষানুক্ৰমে সংস্কৃতি হস্তান্তৰ কৰা।
- ৫। প্ৰচলিত সমাজ ব্যৱস্থাত আৰ্থিক অৱস্থাৰ পৰিচালনাত থকা নাৰী-পুৰুষৰ শ্ৰমবিভাজন আৰু পাৰস্পৰিক সহযোগিতাত নাৰী-পুৰুষৰ মাজত বিবাহৰ সম্বন্ধ হোৱাটো একান্ত আৱশ্যক।

৭.১ (খ) বিবাহৰ ধৰণ আৰু প্ৰকাৰ (Types of Marriage) :

আমাৰ সমাজত বৰ্তমান প্ৰচলিত বিবাহৰ প্ৰকাৰসমূহ হ'ল ক্ৰমে—

- ১। (ক) একপতি-পত্নী বিবাহ (Monogamy)
- (খ) একপতি-বহুপত্নী বিবাহ (Polygyny)
- (গ) বহু বিবাহ (Polygamy)

২। এক পত্নী-বহু পতি বিবাহ (Polyandry) বহু বিবাহক আকৌ দুটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে—

(ক) অন্তৰ্বিবাহ (Endogamy) আৰু (খ) বহিৰ্বিবাহ (Exogamy)

১। (ক) এক পতি-পত্নী বিবাহ (Monogamy) : এই বিবাহ পদ্ধতিত এজন পুৰুষে এগৰাকী নাৰীকহে বিবাহ কৰিব পাৰে। সকলো বিবাহ পদ্ধতিৰ ভিতৰত ই হৈছে এক বহু প্রচলিত আৰু সমৰ্থিত পদ্ধতি। ইয়াৰ দ্বাৰা পতি-পত্নীৰ মাজত মৰম-চেনেহৰ বান্ধোন কটকটীয়া হয়, সন্তান-সন্ততিৰ প্ৰতিপালন কৰিবলগীয়া কৰ্তব্য সুচাৰুৰূপে সম্পাদন হয়। পিতৃ-মাতৃয়ে মৰম-চেনেহৰ বান্ধোনেৰে লালন-পালন কৰিব পাৰে। পিতৃ-মাতৃ দুয়োৰে মাজত পিতৃ-মাতৃ আৰু সন্তানৰ মাজত লগতে সন্তানসকলৰ মাজত মৰম-চেনেহৰ বান্ধোন কটকটীয়া হয়। এক পতি এক পত্নী বিবাহ পদ্ধতিত সন্তানে বৃদ্ধকালত পিতৃ-মাতৃৰ যত্নও ভালদৰে লয়।

এনেধৰণৰ বিবাহৰ প্ৰচলনৰ কাৰণ আৰ্থিক আৰু সামাজিক দুয়োটাই হ'ব পাৰে। এগৰাকীতকৈ অধিক পত্নী বিবাহ কৰালে সন্তান-সন্ততিৰ সংখ্যাও বাঢ়িব আৰু ইয়াৰ লগে লগে ভৰণ-পোষণৰ বা পঢ়া-শুনা কৰোৱাৰ ক্ষেত্ৰতো সমস্যা বঢ়াৰ সম্ভাৱনা থাকে। এক পতি-পত্নী বিবাহ পদ্ধতিৰ দ্বাৰা সমাজত নিয়মিয়া যৌন সম্বন্ধ স্থাপনত সুবিধা হয় আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা পতি-পত্নীৰ মাজত সুস্থ মানসিক সম্বন্ধ বৰ্তি থকাত সহায় হয়। আগতেই উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে এই বিবাহ পদ্ধতি অনুযায়ী এজন পুৰুষে বা এগৰাকী নাৰীয়ে একে সময়তে মাত্ৰ এগৰাকী নাৰী বা এজন পুৰুষকহে পত্নী বা পতি হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। যদি দ্বিতীয় পতি বা পত্নীক গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া হয়, তেন্তে প্ৰথম পতি-পত্নীৰ মাজত বিধিসন্মতভাৱে বিচ্ছেদ হ'ব লাগিব। পত্নীৰ অকাল মৃত্যু হ'লেও পতিয়ে দ্বিতীয় বিবাহ কৰাব পাৰে। বিধৱা বিবাহৰ প্ৰচলন থকা সত্ত্বেও বহুতো মহিলাই পতিৰ মৃত্যুৰ পিছত অকলশৰীয়া জীৱন-যাপন কৰে।

১। (খ) বহু বিবাহ (Polygamy) : দুই বা ততোধিক পুৰুষ-নাৰীৰ মাজত অনুষ্ঠিত হোৱা বিবাহক বহুবিবাহ বুলি কোৱা হয়। ই দুইধৰণৰ—

১। (ক) ১। এক পত্নী-বহু পতি (Polyandry)। এই বিবাহ পদ্ধতি অনুযায়ী এগৰাকী নাৰীয়ে এজনতকৈ অধিক পুৰুষক পতি হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। এনেধৰণৰ বিবাহ পদ্ধতি তিব্বতত বেছিকৈ প্ৰচলিত আছিল, য'ত সামাজিক জীৱন বৰ কঠোৰ আৰু সংসাৰ চলোৱাৰ ক্ষেত্ৰত দুজনতকৈ অধিক পুৰুষৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। কিন্তু

আখ্যানমতে পাণ্ডৱসকলৰ পাঁচজন ককাই-ভাইৰ একমাত্ৰ দ্ৰৌপদীয়েই আছিল পত্নী। পঞ্জাব, মালৱাৰ, লাডাখ, চিকিম আৰু অৰুণাল প্ৰদেশৰ কিছুমান জনজাতিৰ মাজত এই বিবাহ পদ্ধতি এতিয়াও প্ৰচলন আছে।

বহু পতি বিবাহ সাধাৰণতে দুইধৰণৰ দেখিবলৈ পোৱা যায়। যেনে— পিতৃয়াত্মক বহুপতি বিবাহ (Fraternal Polyandry) আৰু অপিতৃয়াত্মক বা মাতৃয়াত্মক (Non-Fraternal or Maternal Polyandry)।

পিতৃয়াত্মক বহু পতি বিবাহ (Fraternal Polyandry) : যি বিবাহ পদ্ধতিত এগৰাকী পত্নীক আটাইকেউজন ভাইৰে পত্নী বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু তেনেদৰে যৌন সম্পৰ্কও ৰক্ষা কৰে।

অপিতৃয়াত্মক বা মাতৃয়াত্মক বহুপতি বিবাহ (Non-fraternal Polyandry) : এই বিবাহ পদ্ধতিত এগৰাকী মহিলাৰ বহুকেইজন পতি থাকে, যাৰ সৈতে তেওঁ সহবাস কৰে। পতিকেইজন ককাই-ভাই হ'ব লাগে বুলি কোনো ধৰাবন্ধা নিয়ম নাই। যদি এটা সন্তান জন্ম হয়, তেতিয়া যিকোনো এজন পতি বাছনি কৰি সামাজিক পিতৃ হিচাপে স্বীকৃতি দিয় হয়।

বহুপতি বিবাহৰ কাৰণসমূহ—

(ক) **মহিলাৰ কম জনসংখ্যা (Lesser number of women) :** Westermarch-ৰ মতে য'ত পুৰুষৰ জনসংখ্যাৰ তুলনাত মহিলাৰ জনসংখ্যা কম হয়, তাতেই বহুপতি বিবাহৰ প্ৰচলন দেখা যায়। নীলগিৰিৰ 'টোডা' জনগোষ্ঠীৰ মাজত এই বিবাহৰ প্ৰচলনৰ কাৰণো এয়ে। অৱশ্যে তিব্বত, ছিকিম আৰু লাডাখৰ জনগোষ্ঠীৰ মাজত মহিলাৰ জনসংখ্যা কম নোহোৱা সত্ত্বেও এই বিবাহ প্ৰচলন আছে।

(খ) **দৰিদ্ৰতা (Poverty) :** যিবিলাক অঞ্চলত প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ পৰিমাণ কম আৰু কেইবাজনো পুৰুষৰ উপাৰ্জনৰে যাতে এগৰাকী মহিলা আৰু তেওঁৰ সন্তানকো পোহপাল দিব পাৰে তাৰ বাবে এনে বিবাহৰ প্ৰচলন হয়।

(গ) **কইনাৰ মূল্য (Bride Price) :** এখন সমাজত মহিলাৰ সংখ্যা কম হ'লে কইনাৰ মূল্য বাঢ়ি যায় আৰু তেতিয়াও বহুপতি বিবাহৰ প্ৰচলন হোৱা দেখা যায়।

(ঘ) **জনসংখ্যা নিয়ন্ত্ৰণ (Population Control) :** কিছুমান সমাজত জনসংখ্যা বৃদ্ধি নিয়ন্ত্ৰণৰ উপায় হিচাপে বহুপতি বিবাহৰ প্ৰচলন হয়।

(ঙ) অগ্রসৰতা (Backwardness) : সাধাৰণতে বহুপতি বিবাহ পদ্ধতিৰ প্ৰচলন এনেবিলাক অঞ্চলত দেখা যায়, যিবিলাক অঞ্চল আনবোৰৰ তুলনাত সকলো প্ৰকাৰে পিচপৰা।

(চ) যৌথ পৰিয়াল (Joint Family) : যেতিয়া কেইবাজনো ককাই-ভাই এগৰাকী মহিলাক বিবাহ কৰি একেলগে থাকে, তেতিয়া যৌথ পৰিয়ালৰ পাৰিবাৰিক বাঞ্ছন শক্তিশালী হয়।

১। (খ) ২। একপতি বহুপত্নী বিবাহ (Polygyny) : এই বিবাহ পদ্ধতিত এজন পুৰুষে দুগৰাকী বা তাতকৈ বেছি মহিলাক বিবাহ কৰে। এইবিধ বিবাহ পদ্ধতি অনুযায়ী প্ৰথমা পত্নীৰ জীৱিত অৱস্থাত কোনো লোকে পুনৰ্বিবাহ কৰিলেও বাধা নাই। অৱশ্যে পত্নীসকলে একে বাসগৃহতে উমৈহতীয়াভাৱে বসবাস নকৰি পৃথক পৃথক গৃহতো বাস কৰিব পাৰে। অৱশ্যে কেতিয়াবা প্ৰথমা পত্নীগৰাকীৰ সামাজিক পদমৰ্যাদা বা স্থান আনকেইগৰাকী পত্নীতকৈ তুলনামূলকভাৱে উচ্চ হয়। ভাৰতৰ কিছুমান জনজাতীয় সমাজত এনে বিবাহৰ প্ৰচলন থকা দেখা যায় যদিও অজনজাতীয় সমাজতো ইয়াৰ প্ৰচলন কম-বেছি পৰিমাণে আছে।

একপতি-বহুপত্নী বিবাহৰ (Polygyny) কাৰণসমূহ Westermorch-এ দৰ্শাইছে এনেদৰে—

১। বাধ্যতামূলক ব্ৰহ্মচৰ্য (Enforced celibacy) : পত্নী গৰ্ভৱতী অৱস্থাত অথবা প্ৰসূতি অৱস্থাত পতিয়ে কেতিয়াও যৌনকাৰ্যত লিপ্ত হ'ব নোৱাৰে। এই দীৰ্ঘদিনীয়া বিৰতি ভংগ কৰিবলৈ দ্বিতীয় বিবাহৰ বন্দৱস্ত কৰা হয়।

২। মহিলা সোনকালে বাৰ্ধক্যৰ ফালে গতি কৰে (Earlier aging of the female) : পিচপৰা জনজাতি সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলে বহুবাৰ বিবাহ কৰায়। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল বিবাহিত মহিলাসকলৰ বয়স বাঢ়ি গৈ থাকে।

৩। বিভিন্নতা (Variety) : বিভিন্নতাৰ প্ৰতি থকা দুৰ্বাৰ আকাংক্ষাও বহুপত্নী বিবাহৰ এটা কাৰণ।

৪। অধিক সন্তান (More Children) : অধিক সন্তান জন্ম দিবলৈ বিচৰাটোও বহুপত্নী বিবাহৰ পদ্ধতিৰ এটা কাৰণ।

৫। সামাজিক সন্মান (Social Prestige) : কিছুমান জনজাতীয় সমাজত দলনেতাসকলৰ কেইবাগৰাকীও পত্নী থাকে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা সমাজত তেওঁৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰমাণ কৰে। এগৰাকী মহিলা বিবাহ কৰোৱা পুৰুষক দৰিদ্ৰ বুলি গণ্য কৰা হয়।

৬। অৰ্থনৈতিক প্ৰয়োজনীয়তা (Economic necessity) : কিছুমান অঞ্চলত বহুপত্নী বিবাহ প্ৰচলনৰ উদ্দেশ্য হ'ল একেবাৰে কম পাৰিশ্ৰমিকেৰে পত্নীৰূপত শ্ৰমিক গোটোৱা। হিমালয়ৰ পাদদেশত কৃষিকৰ্মত সহায় কৰিবলৈ, সম্পত্তি চোৱাচিতা কৰিবলৈ পুৰুষসকলে বহুবাৰ বিবাহ কৰায়। বহুপত্নী বিবাহে পতি-পত্নীৰ মাজত যৌন-অনাস্থা কমায় যদিও ঈৰ্ষা, ঘৃণা আদি পত্নীসকলৰ মাজত থকা দেখা যায়।

২। (ক) অন্তৰ্বিবাহ (Endogamy) : অতি ওচৰ সম্বন্ধৰ ব্যক্তিৰ মাজত বিবাহকাৰ্য সম্পাদন কৰা সৰ্বসাধাৰণতে দেখিবলৈ পোৱা নাযায়। এনে ওচৰ সম্বন্ধৰ ভিতৰত পিতৃ-মাতৃৰ সন্তান, সন্তানৰ ভাতৃ-ভগ্নী ইত্যাদিৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। আনহাতে নিজৰ জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ, সম্প্ৰদায়ৰ বাহিৰত বৈবাহিক সম্বন্ধ স্থাপন কৰাৰ ক্ষেত্ৰটো কিছুমান সমাজে বাধা-নিষেধ মানি চলে। এইদৰে জাতি, ধৰ্ম, সম্প্ৰদায়, গোষ্ঠীৰ মাজতে আবদ্ধ হোৱা বিবাহ পদ্ধতিক অন্তৰ্বিবাহ (Endogamy) বুলি কোৱা হয়।

(খ) বহিৰ্বিবাহ (Exogamy) : বহিৰ্বিবাহ অনুযায়ী একে কুল বা গোত্ৰ, বংশ, গোষ্ঠী, ওচৰ সম্বন্ধীয় ব্যক্তিৰ বাহিৰত সম্পন্ন কৰা বিবাহ পদ্ধতিক বহিৰ্বিবাহ (exogamy) বুলি কোৱা হয়। এনেবিবাহ সাধাৰণতে একে জাতি, ধৰ্ম, সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰতে যদিও গোত্ৰ, বংশ, গোষ্ঠী আদিৰ বাহিৰত হয়।

(খ) উপযুক্ত জীৱন সংগীৰ বাছনিত পৰিবৰ্তিত ধৰণসমূহ, পাক-বৈবাহিক সংযোগ, পাক-বৈবাহিক নিৰ্দেশনা আৰু পৰামৰ্শ

(Changes in modes of selecting suitable partner, pre marital association, pre marital guidance and counselling)